

ŠTO PRE PREKO ATLANTIKA

Rođen je 20. novembra 1919. u Beogradu od majke Matilde, rođ. Behaim, i oca Majera Pinkasa. Školovao se u Beogradu i uporedo sa studijama na Pravnom fakultetu odslužio vojsku u Konjičkoj školi u Zemunu. U to vreme se aktivno bavio sportom, lakom atletikom i tenisom.

Za vreme okupacije 1941. izbegao je iz Beograda preko Albanije, Italije i Španije u Venecuelu, u Karakas, gde i danas živi. Oženjen je Miom, rođ. Bauer, rodnom iz Zagreba. Imaju dva sina, Migela (1948) i Daniela (1951), i petoro unučadi. Poslovnu karijeru započeo je 1943. u Karakasu u radionici precizne mehanike, da bi od 1947. sa tastom doktorom Hugom Bauerom i suprugom Miom osnovao sopstveno preduzeće Mikron C.A. Firma se na početku bavila popravkom optičkih instrumenata da bi postepeno prerasla u uvoznika, distributera i servisera foto kamera i instrumenata u topografiji, meteorologiji, hidrologiji, medicini, grafici i dr. Starijeg sina Migela koji je stekao univerzitetsko obrazovanje u SAD uveo je u posao 1971. da bi mu od 1985. postepeno predao rukovođenje firmom, ali je u njoj i danas aktivan kao tehnički i finansijski savetnik.

Mlađi sin Daniel je završio srednju školu i dva fakulteta u Ženevi u kojoj živi sa porodicom i predaje filozofiju na visokim ženevskim školama.

Haim Mile Pinkas je aktivan u nekoliko svetskih jevrejskih organizacija i ustanova. Od 1965. je bio na čelu ORT Unije za Venecuelu, a 2000. godine je izabran za jednog od počasnih potpredsednika svetske ORT Unije. Član je Saveta Univerziteta u Tel Avivu od 1981. godine.

Rođen sam u Beogradu 20. novembra 1919. kao prva posledica nastalog mira posle Prvog svetskog rata kada su se ponovo našli moj otac Majer Pinkas (1881) i moja majka Matilda (1891), rođena Behaim. Otac je za vreme tog rata bio u zarobljeništvu u Austriji, a mati u izbeglištvu u Aleksincu. Dali su mi ime Haim po dedi kao što je bio običaj. Dedu nisam upoznao jer je umro početkom rata 1914, a kažu upravo kad je pukao prvi austrijski top iz Zemuna na Beograd. Moji roditelji su se venčali 1911. godine. Moje zvanično ime nije često upotrebljavano osim u dokumentima, jer su me iz milošte, kao što je bio čest slučaj, zvali Mile i to će mi do kraja života ostati kao krajnje obeležje.

Reklamni oglas osnivača firme „Pinkas i kompanija“

Moj otac je imao radnju sa ženskom konfekcijom „Toga“ na uglu Knez Mihailove ulice, dijagonalno od čuvene kafane „Ruski car“. Taj posao je nasledio od svog oca koji je bio krojač i koji je otvorio dućan 1876. godine (prema jednoj sačuvanoj slici starog natpisa). Na različitim delovima toga čoška nalazile su se papirnica „Vasić i Jocić“, zastupnici „Penkala“, a tamo gde je docnije otvorena robna kuća „Tata“ nalazila se gvoždara „Braća Radojlović“ u kojoj sam se kao dete igrao ekserima i šrafovim, što je bila prva manifestacija moje naklonosti prema mehanici.

Moja majka je bila najmlađa ćerka Bulise Behaim, rođene Mevorah, čiji je otac bio čuveni Moša Mevorah od koga je ostala uzrečica da „za prošlost Ćir Moša ništa ne daje“, što se može i dan-danas pročitati na njegovom grobu. On je bio dvorski menjač, pod vladavinom Miloša

Obrenovića. Mama je bila lepa žena i omiljena među svojim rođacima od kojih su mnogi stanovali kod bake Bulise za vreme studija, a među njima i dr Isak Eskenazi, Isak Levi, Liko Eskenazi i drugi.

Mama je uspela da me upiše u osnovnu školu „Kralj Petar“ kod Saborne crkve pre nego što sam napunio sedam godina jer sam, navodno, bio suviše nestašan kod kuće, a pre toga sam išao u Francusko zabavište. Pohadao sam Drugu mušku gimnaziju i još uvek pričam kako sam imao divne profesore. Maturirao sam 1937. i upisao se na Pravni fakultet, uglavnom zato što je bilo moguće odslužiti i vojni rok za vreme studija pošto nismo morali da prisustvujemo predavanjima.

Odmah su me primili u hor „Obilić“. Nisam imao nekakav snažan glas, ali sam znao dobro da čitam note s obzirom na to da sam od svoje osme do sedamnaeste godine učio klavir. To je pomoglo da „uđem“ u baritone. Moje studentsko doba bilo je uglavnom obeleženo učestvovanjem u „Obiliću“ sa kojim smo 1938. pevali delove Vagnerovog „Parsifala“ kao oratorijum i u leto iste godine bili na turneji po Francuskoj koju su organizovali „Le puali d’orjan“ („Les Poilus d’Orient“), francuski veterani iz Prvog svetskog rata, uglavnom sa Solunskog fronta. Nikad nisu čuli tako otpevanu „Marseljezu“ („La Marseillaise“) kao što je to izveo hor „Obilić“ pod dirigentskom palicom Lovre Matačića, pa su mnogi stariji plakali. U junu 1939, ceo hor je bio u Prištini, a na Kosovskom polju smo pevali pomen palima u Kosovskoj bici 1389. godine.

Upravo kad je započeo Drugi svetski rat u septembru 1939. ušao sam u Konjičku školu za rezervne oficire u Zemun. Osim teške zime sa jakom košavom, kad su sve vodovodne cevi u školi bile zaleđene, proleće 1940. bacilo nas je u veliku depresiju jer su Nemci tada okupirali Francusku uprkos svim iluzijama koje smo imali o neuništivosti Mažino-linije.

U junu 1940. izašli smo iz škole kao konjički potporučnici, ponosni sa sabljama o pasu i sa lepim uglačanim čizmama. Pokušao sam da nadoknadim propušteno na Pravnom fakultetu jer sam planirao da diplomiram u leto 1941. Još sam stigao da kao sekretar „Obilića“ pomognem oko organizovanja turneje u Peštu jer je Jugoslavija upravo bila potpisala sa Mađarskom pakt o večnom prijateljstvu, pa smo išli da to proslavimo uz dva veoma uspela koncerta. Samo dva meseca kasnije, „večni prijatelji“ su umarširali u Jugoslaviju zajedno sa Nemcima i napravili pokolj, pogotovu Jevreja i Srba u Vojvodini.

Tu već dodirujemo početak naših putešestvija – puč 27. marta 1941. koji je poništio pristupanje Jugoslavije Silama osovine. „Bolje rat nego pakt“ bila je parola Beograđana, pogotovu nas studenata koji smo demonstrirali ulicama. Zamalo nisam postao žrtva tog oduševljenja jer

je blizu Kneževog spomenika sa prvog sprata nemačkog Saobraćajnog biroa, koji je važio za nemački obaveštajni centar, tresnula pored mene jedna pisaaća mašina kad su demonstranti u besu uništili celu njihovu kancelariju.

Druženje u kući Lenke Levi, rođake Matilde Pinkas, Miletove majke (četvrta s leva, sedi). Sve učesnice ovog skupa, osim dve, stradale su u holokaustu

Mnogi su već opisali nedelju 6. aprila 1941. Brujanje aviona sa velike visine i odmah potom prasak bombi osvestili su nas. Ja sam obukao uniformu i krenuo pešice u Vojnu komandu da potražim svoj raspored. Kod Narodnog pozorišta sam video prve tragove bombardovanja, uhvatio jedne napuštene mlekadžijske čeze i poterao ka Aleksandrovoj ulici prema Komandi. Već na Terazijama sam video užas. Tu sam naleteo i na neke svoje kolege iz vojske od kojih je neko imao auto, pa smo rešili da pređemo u Zemun i da se prijavimo u Konjičkoj školi. Kad smo stigli, prosto su nas oterali; niko nas nije primio, niko nije imao naređenja da uključi rezerviste.

Više se ne sećam pojedinosti, jedino znam da smo se za Uskrs našli na putu za Kraljevo, na nekoj cisterni u kojoj je bila zaleđena voda pošto je neočekivano pao sneg u aprilu. U svakoj vojnoj jedinici kojoj smo se obratili odbijali su da nas prime. Svuda je bilo vidljivo veliko rasulo. Kapitulacija je nas nekoliko „konjanika“ zatekla u Rogatici kraj Višegrada i tu nam je neki narednik dodelio konačište u jednoj

privatnoj kući. Sa mnom je bio moj dalji rođak Joža Medina; nismo imali pojma da je bio Pesah, a kuća je pripadala jednoj jevrejskoj porodici koja je održavala Seder, pa smo tako iznenada usred sve te nesreće i neizvesnosti slavili Seder. Posle rata smo doznali da su muslimani ustaše navodno poklali sve jevrejske porodice u Rogatici. Ostali smo nekoliko dana tu gde se našla i divizijska blagajna koja nam je isplatila „plate“ u novčanicama. Bili smo uvereni da te novčanice više ništa ne vrede, pa smo igrali poker u velike sume kao da je reč o kuponima iz dečije igre „monopol“. Tada smo saznali za kapitulaciju.

Istog dana prošli su kroz Rogaticu nemački tenkovi na putu za Sarajevo. Odlučio sam da se vratim vozom u Beograd jer sam mislio da su mi tamo ostali roditelji. Put je bio vrlo težak, često smo menjali vozove, bila je neopisiva gužva. Napokon sam, tako reći na jednoj nozi, stigao na beogradsku železničku stanicu. Bio sam još u uniformi. Na prvom zidu video sam objavu i pročitao naredbu nemačke komande da se svi Jevreji moraju prijaviti.

Sa mnom je bio Avram Koen, moj drug iz detinjstva, pa sam sa njim otišao u njegov stan negde na Terazijama. Nisam ni bio svestan da su upravo u to vreme hvatali sve u vojničkoj uniformi i skupljali ih kao ratne zarobljenike, koje su potom prebacivali u Nemačku. Utvrdili smo da je u Avramov stan već ušao „folksdojčer“, inače knjigovođa njihove tekstilne radnje u Ulici kralja Petra. On je prisvojio sve što mu se našlo pod rukom, preselivši se u tuđi stan. Ja sam se preobukao u jedno Avramovo odelo, a folksdojčeru sam ostavio svoje divne čizme.

Moji roditelji su se u međuvremenu zbog bombardovanja sklonili u Sarajevo, a pošto nisu imali vesti o meni vratili su se u Beograd i nastanili kod mog ujaka Avrama Isakovića u Kapetan Mišinoj ulici. Naš stan u Dositejevoj bio je delimično oštećen, a verujem da je jedan od razloga za selidbu bio taj da se porodica nađe na okupu.

Posle nekoliko dana, u maju, Nemci su prikupili sve Jevreje na Kalemegdan, a zatim odredili da se svakog dana sakupljamo na Tašmajdanu odakle su nas po grupama slali na raščišćavanje ruševina. Jednog jutra je na Tašmajdan došao policajac da traži radnu snagu za čišćenje zgrade u kojoj se nalazila saobraćajna policija, blizu Skupštine. Bio je to saobraćajac koji je godinama dežurao kod „Ruskog cara“ i često ulazio u očevu radnju da telefonira, tako da se sećao mene. Poveo me je da radim kod njega, pa od toga dana nisam više išao da se javljam na Tašmajdan, nego sam išao pravo u saobraćajnu policiju gde su mi određivali svakojaके poslove – od ljuštenja krompira (u čemu me je, sećam se, pratio Zidverc) do čišćenja kancelarija. Zgrada policije bila je dosta oštećena i mnoge telefonske instalacije su bile neispravne. Ja sam se

ponudio da im ponovo uspostavim telefonsku mrežu ako nabave žicu. To je talent koji sam nasledio od oca; naime, od detinjstva sam voleo da čeprkam i svašta popravljam, pa mi je za nekoliko dana uspelo da obavim taj zadatak. Kada je nedelju dana kasnije došla naredba iz Uprave grada, gde se smestio Gestapo, da im se pomogne u popravci telefonske instalacije poslali su mene. Premda sam nosio traku dobio sam nekakav papir od Gestapoa tako da sam se mogao slobodno kretati i ulaziti i izlaziti iz zloglasne Uprave.

Kad su nemačke trupe 22. juna 1941. upale u Rusiju pomislio sam da je vreme da se uklonim iz Beograda, pa sam razgovarao sa svojim roditeljima. Za moju rođaku Sofiju, udatu Tišler, čuli smo da je sa mužem i ćerkom Karolinom u Herceg Novom, te sam sugerirao da im se priključimo svi troje, otac, majka i ja. Meni je neko, više se ne sećam ko, ponudio da nam iz Zemuna za nekoliko hiljada dinara nabavi isprave za put. Moj otac je bio protiv, verovatno i zato što mu je zdravlje bilo narušeno, pa je rekao da su se i on i svi njegovi preci tu rodili i da ne vidi razlog zašto bi bežao: „Ako me oteraju na rad, ja ću da kopam, ali neću da bežim.“ Međutim, kasnije u septembru, kad je u Beogradu postalo sasvim neizdržljivo, odlučio je ipak da sa mamom u jednoj grupi krene na jug. Stigli su do Prištine, odakle su ih Italijani vratili i predali Nemcima koji su ih sproveli na beogradsko Sajmište i tu su ostavili živote. Nikad nisam doznao pojedinosti o njihovoj smrti, o gasnim kamionima dušegupkama, ili o streljanju u Jajincima. U međuvremenu sam nabavio propusnice za sebe i svog rođaka Jožu Medinu. Trebalo je da krenemo brodom do Zemuna, a odatle vozom preko Bosanskog Broda, Sarajeva i Mostara u Herceg Novi. Propusnica je bila u stvari za folksdojčere. Pošto sam hteo poneti i svoj pasoš u nadi da ćemo na Jadranu uspeli da se ukrcamo na neki saveznički brod, a plašio sam se da nosim isprave sa raznim imenima, moja propusnica je glasila na ime Haima Pinkasa folksdojčera! Nisam bio svestan da sam time stavio glavu u torbu. U samo jutro kad je trebalo da krenemo, Joža mi je telefonirao da su njegovi roditelji toliko uznemireni što polazi u neizvesnost da je rešio da ostane u Beogradu. Na žalost, među prvim taocima koje su Nemci odveli sa Tašmajdana na streljanje bio je i nesrećni Joža. Stavio sam kaput preko trake i krenuo pešice iz Kapetan Mišine ulice na Savsko pristanište. Još mi je pred očima mahanje moje mame koja me je pogledom pratila sa prozora kad sam izašao iz kuće. Nikad je više nisam video.

Bio sam se dogovorio sa jednom kolegicom sa Univerziteta da me prati do Herceg Novog kako bi po povratku u Beograd mogla da javi mojima da sam dobro stigao. Ona je ponela i moj kofer jer nisam

želeo da me na putu do pristaništa neko vidi i prepozna. U Zemunu smo uhvatili voz. Dok je voz stajao u Rumi sišao sam da na česmi popijem malo vode, onako sa dlana. Nagnut nad česmom, ispod oka sam ugledao kako mi se približava jedan esesovac u crnoj uniformi. Na moj užas bio je to folksdojčer kolega sa Univerziteta i iz „Obilića“. Sledio sam se misleći kako će tu biti kraj moga puta. On se zaustavio pored mene, pogledao me, očevidno me je prepoznao, ali je produžio dalje.

Put od Bosanskog Broda do Sarajeva bio je dosta neprijatan jer su u istom kupeu bila i dvojica hrvatskih oficira, ustaša ili domobrana; u ono vreme ih je retko ko raspoznavao. Njihov razgovor o Srbima i Jevrejima i šta treba sa njima uraditi bio je toliko neprijatan da sam se morao praviti da dremam. Sa mojom saputnicom, koja je bila mlada i lepa, uspostavili su površno flertovanje, pa su me pustili na miru. U Sarajevu smo dugo čekali na voz za Jadran. Znam da je nervoza bila velika, ali se ne sećam svih pojedinosti.

Pred večer na Vidovdan 28. juna zaustavili smo se u Mostaru. Ustaše su opkolile voz i skidale ljude, uglavnom Srbe, a čula se i pucnjava, pa smo pretpostavili da se ubijalo pred samim vozom. Kontrola od kupea do kupea je bila veoma stroga. Meni je u tom trenutku bilo jasno da će moja propusnica i kontradikcija s mojim imenom biti ubitačne. Kad sam predao propusnicu, ustaša me je upitao: „Šta ste?“ Odgovaram: „Ja sam iz Zemuna.“ „Ne pitam odakle si, pitam te jesi li Hrvat ili Srbin!“ U ono vreme se još nije znalo kome će pripasti Zemun, pa sam mu objasnio: „Još se ne zna, ali se nadamo da ćemo biti Hrvati.“ Opet on: „Ne pitam ja to! Reci ti meni jesi li katolik ili si pravoslavac?“ Meni pade mrak na oči: eto, sad je kraj jer ako taj tip išta zna o religijama mora mu biti jasno šta predstavlja moje ime Haim Pinkas! I rekao sam ne videći drugi izlaz: „Ja sam mojsijevac“, spreman da me on skine sa voza. Moja koleginica je potpuno prebledela. U tim trenucima koji traju kao večnost, čovek mora postati rezigniran. Međutim, ustaša mi neočekivano vrati propusnicu bez jedne jedine reči, očevidno ne znajući šta je „mojsijevac“. To mi je valjda bio najteži trenutak u životu, u uverenju da gledam smrti u oči. Na italijanskoj kontroli pred Herceg Novim imao sam takođe teškoća jer je oficir zahtevao da moram imati italijansku vizu. Na to sam se ja izderao na nemačkom da nama folksdojčerima nije potrebna viza i neka prestane da gnjavi „nas Nemce“! I tako je „prošao voz“.

Moja koleginica se posle nekoliko dana vratila u Beograd. Ja sam se našao sa Sofijom i porodicom, a stanovao sam sa grupom mladih drugova u kojoj su bili Rudi Marton (Sarajlija, kolega iz „Obilića“),

braća Deleon (Ašer-Bata i Eli) i Pavle Furht (takođe Sarajlija). Dobro smo se slagali, a svakog dana je drugi kuvao, uglavnom isti meni: pasulj sa nerafiniranim maslinovim uljem, koji posle godinama nisam mogao da okusim.

Svakog popodneva odlazili smo u poslastičarnicu preko puta hotela „Boka“. Za mene je to mesto postalo hodočašće jer sam tamo upoznao Miu Bauer, svoju buduću suprugu. Sredinom jula započela je pucnjava u Crnoj Gori, pa su Italijani odlučili da sklone sve izbeglice, valjda da se ne bi priključile ustanicima po planinama. Tako su Italijani 22. jula, istog dana kad smo u poslastičarnici upoznali grupu devojaka sa obližnjeg Igala u kojoj su bili i Mia, njeni roditelji, Miina rođaka Anica i njeni roditelji, pokupili sve izbeglice uz obrazloženje da treba da uzmu izjave od njih i da će ih odmah pustiti. Odvezli su ih kamionima u lokalnu školu, ali ih odatle nisu pustili, nego su prijatelji morali da im pakuju lične stvari i donesu kofere. Našu grupicu su pokupili tek sutradan, ali ja sam prethodne večeri, kad smo čuli šta se sprema, otišao u obližnji kokošinjac i sakrio marksističku literaturu koju je posedovao Bata Deleon.

Dva dana kasnije, svi smo se našli u Kotoru na brodu „Kumano-vo“, staroj olupini koja je plovila nagnuta na jednu stranu. Mi grupa Jevreja iz mnogih delova Jugoslavije našli smo se u neizvesnosti kuda će nas odvesti. Posle dva dana plovidbe iskricali su nas u Draču u Albaniji, tu nas natovarili na kamione i odvezli u vojni logor u Kavaju, na desetak kilometara udaljenosti od Drača. To je bio improvizovan koncentracioni logor sa vojničkim barakama i sa trospratnim ležajevima od letava. Vojnička ćebad koju smo dobili bila su puna buva. U dve susedne barake razdvojili su muškarce od žena sa decom, tako da smo mogli da se gledamo samo iz daljine. Za starije je bilo poteško da se popnu na gornje ležajeve. Bilo je i anegdota zbog razlike u hrvatskoj i srpskoj terminologiji. Tako je jedna starija žena iz Beograda imala hitnu potrebu da siđe sa „trećeg sprata“ ležaja, pa je od svoje susedkinje u očajanju zatražila „merdevine, merdevine“, a Zagrepčanka nije znala o čemu je reč. Zamalo nije došlo do „malera“.

Mi mlađi pobrinuli smo se da iskopamo latrine najprimitivnijeg sistema, ali je to ipak nekako funkcionisalo. Naše žene su posle nekoliko dana predložile logorskim vlastima da im predaju sve namirnice koje su bile namenjene nama, pa će one to skuvati u kazanima jer ono što su vojni kuvari spremali bile su splačine. U neposrednoj blizini su se nalazile i barake sa Crnogorcima, koje su Italijani takođe tu ostavili da ne bi pucali, ali mi nismo imali prilike da sa njima uspostavimo bilo kakvu vezu.

Sve je još nekako išlo, a mi mlađi smo se ponašali kao da smo na letnjim ferijama. Organizovali smo atletska takmičenja i šahovske turnire, stariji su se ponekad kartali, svake nedelje smo imali šaljive večeri sa duhovitim skečevima. Prirodno je da se nekoliko mladih parova zbližilo, a među njima Mia i ja, iako sam smatrao da je ona suviše mlada – imala je tek 17 godina, a ja već 22. Bilo je romantično pod logorskom mesečinom, a ja sam je privukao i time što sam je ponekad od ono malo novca koji sam uspeo da sakrijem u don od cipele častio mastikom (albanski anis) u kantini koju je držao jedan Albanac na ulazu u logor. Vojna kontrola nije bila stroga, italijanski vojnici nas nisu gnjavili i radije su krišom virili kroz šatore kad su se tuširale Jevrejke iz naše grupe.

Međutim, kada su ujesen počele kiše, bilo je mnogo blata i noćne šetnje u latrine bile su veoma neugodne.

Iz naše grupe su Miša Alađem i Rafo Konforti, koji su govorili italijanski, uspostavili vezu sa jednim krojačem u Kavaji koji je, navodno, imao veze sa fašističkom organizacijom i uz čiju je intervenciju trebalo da nas prebace u Italiju. Da li je ta „veza“ stvarno uspela, ili je to već bilo određeno u italijanskim planovima, ali nas su 22. oktobra 1941. ponovo ukrkali na brod u Draču i u konvoju prevezli u Italiju. Bila se pronela vest da ćemo biti smešteni po hotelima u raznim italijanskim banjama, pa je jedna grupa nas vodećih mladića provela celu noć na brodu praveći raspored ko će s kim da se smesti: da siromašniji, pogotovo samci, budu kombinovani sa onima koji imaju više sredstava, da bliske porodice budu sa poznatima, a oni koji se ne trpe da ne budu u neželjenom društvu. To nije bilo lako iskombinovati, pa je nastalo veliko razočaranje kad su nas neposredno iz Barija, pošto su nas iskrkali, istuširali i dezinfikovali, sproveli vozom u koncentracioni logor Fera-monti kraj sela Tarsija, provincija Kozenca u Kalabriji. Toliko uzaludnog truda!

Iznenadjenje je nastalo kad se voz zaustavio nasred polja: sa jedne strane su se videle samo neke niske barake – naš logor. Na ulasku u logor stajali su tamošnji starosedeooci. Bauerovi, članovi Miine porodice, obradovali su se kad su među njima ugledali i Feliksa Šternberga, brata Miine majke za koga su mislili da je još u zatvoru na Sušaku.

Pojedince su smestili u baraku No. 11, gde su bila 22 ležaja, a porodice su dobile nešto kao dvosobnu kućicu sa kuhinjom na ulazu. Logoraši su uglavnom bili Jevreji iz raznih krajeva Evrope, a bilo je i nešto političkih interniraca. Kao nešto veoma čudno videli smo i jednu grupu Kineza, mornara sa brodova koje su Italijani zarobili u svojim vodama pošto je Kina već bila u ratu sa Silama osovine, pa su te Kineze

kao neprijateljske podanike držali u Feramontiju. Kao vredni ljudi, Kinezi su odmah organizovali vešernicu za logoraše. Svakog popodneva su nakon posla sedeli u hladovini i igrali „Ma-Jong“, lupajući kockicama o sto kao što se igraju domine.

Bilo nas je oko dve hiljade zatočenika. Logor je bio okružen bodljikavom žicom, a napolju su mirno šetali italijanski vojnici jer očividno nisu očekivali da bi neko mogao pobeći. Bilo je pojedinaca koji su uspostavili dobre odnose sa logorskim vlastima i povremeno su dobijali dozvolu da odu na jedan dan u Kozencu, najbliži provincijski grad, pod raznoraznim izgovorima: posete lekaru, zubaru, radi hitnih nabavki. To je pomoglo da se u logoru moglo praktično nabaviti dosta raznovrsne hrane – konzervi, živih pilića, pa čak i ćurana, a takođe vina i drugih pića. Vojnici su pokatkad prodavali i jaja kroz žice, tako da za one koji su imali sredstava nije u stvari bilo oskudice. U to vreme je postojao doprinos italijanske države, mislim osam lira dnevno po svakom logorašu, što je uprava logora upotrebljavala da nam u menzama omogući hranu, uglavnom mnogo paštašute.

Život u logoru nije bio neugodan ni težak. Bilo je mnogo slobodnog vremena za kartanje, šah, flertovanje i međusobno posećivanje. Čak je vremenom oformljen i hor koji je vodio osječki Jevrejin, kompozitor Lav Mirski, inače profesionalni dirigent, a uglavnom je izvođen italijanski repertoar.

Međutim, zanimljiv je dalji razvoj naše emigracije. U to vreme se u Njujorku nalazio Miin ujak Manfred Šternberg, zvani Fredo, sa suprugom Lilikom, ćerkom Lucikom i sinom Mariom (koji je na žalost pri američkom iskrcavanju u Normandiji izgubio život kao američki vojnik u borbi protiv Nemaca). Fredo je imao sreću da sa porodicom stigne u Švajcarsku vozom iz Zagreba u samo jutro 6. aprila 1941. kad je bombardovan Beograd i tako je uspeo da produži put za SAD. On je za svog brata Feliksa, koji je bio sa nama u Feramontiju, već nabavio kubansku vizu, a kad je doznao da su porodice dvojice braće Bauer stigle takođe u Feramonti krajem oktobra 1941. uspeo je da i za njih nabavi kubanske vize. Bilo je tu izmene telegrama koji su srećom stizali u logor, pa je Miin otac zamolio Fredu da nabavi vize i za Mileta Pinkasa i Riharda Tišlera. Ostalo je zapamćeno njegovo pitanje: „Pa, ko vam je još to?“

Naravno da su se Bauerovi obradovali na vest da imaju vizu, ali je radost kratko trajala jer je 7. decembra, posle japanskog napada na Perl Harbur, i Kuba zajedno sa SAD zaratila protiv Sila osovine, pa je odmah zaključeno da ta viza neće više važiti za izlazak iz Italije. Međutim, odluka da Bauerovi mogu izaći iz logora i krenuti u Rim da bi

obavili sve što je bilo potrebno za emigraciju u Kubu ostala je na snazi, tako da su nas Mia i Anica, koja se volela sa Đoletom Mošićem, teškog srca napustile i sa porodicama krenule u Rim u kojem ih je već čekao Feliks. Ubrzo su dobili rešenje da odu u slobodnu konfinaciju („libero confino“) u Apriku, provincija Sondrio, nedaleko od švajcarske granice, dok je Feliks produžio u Španiju. Mi smo u logoru komentarisali kako su vešto uspeli da se nađu blizu severne granice da bi se eventualno mogli prebaciti u slobodnu zemlju ako se ukaže prilika.

Mia i ja smo se svakodnevno dopisivali na italijanskom jeziku jer da smo pisali na našem jeziku, ko zna kada bi ta pisma stizala zbog cenzure. Bila je to izvrsna jezička vežba, a osim toga smo opisivali naše doživljaje i naša romantična osećanja. Još uvek čuvam tu korespondenciju.

Krajem februara 1942. je za sve Bauerove stigla dozvola da se vrte u Rim da bi krenuli u inostranstvo. Miin stric Rihard Bauer je sa svojim odlučio da to odmah iskoriste, dok je Mia kategorički odbila da pođe bez mene. Kapa dole i Mii i njenim roditeljima, njoj što je preuzela ogromnu odgovornost da možda propadne ceo plan zbog toga odugovlačenja, a roditeljima što su pristali da prihvate neumoljiv stav šiparice od 17 godina. I tako je Mia ostala sa roditeljima u Apriki da dočeka svog „ljubljenog verenika“.

Pošto su u međuvremenu stigle kubanske vize u Feramonti i za mene i za Tišlerove, a vlasti se nisu setile da ih ne priznaju, što je dobar primer birokratske inercije, u martu smo dobili dozvolu da krenemo iz logora preko Rima u Apriku. Možda je reč samo o čovečnosti Italijana koji su prihvatili molbu advokata D'Ambrozija iz Rima da se omogući sastanak verenika („fidancata“) Mie i Mileta u Apriki, a možda je bilo i drugih vidova advokatske intervencije. Tek, mi smo imali sreću da smo mogli napustiti Feramonti već krajem marta 1942. godine.

Pratila su nas dva agenta koja su nam dozvolila da se jedan dan zaustavimo u Rimu pošto su i oni želeli da posete svoje porodice. Tamo smo stigli da se pozdravimo sa Anicom i njenim roditeljima, koji su nam prebacivali da je neodgovorno od Mie što dovodi svoje roditelje u opasnost jer tvrdoglavo insistira na tome da mene dočeka u Apriki.

U Milanu smo se takođe zaustavili, pa sam posetio ljude iz jedne firme čiju je distribuciju celofana u Beogradu vodio moj ujak Avram, a koji su mu dugovali nešto provizije. Njihov direktor mi je velikodušno dao nekoliko hiljada lira, što je za mene bio veliki novac. Najpre sam ušao u jednu radnju sa odecóm u želji da se pristojno obučem, da ne stignem pred svoju „verenicu“ kao adrapovac, a čak sam kupio i šešir „borsalino“. Takođe se sećam kako smo u Milanu spavali u nekom dobrom hotelu koji je izabrao Rihard pošto je i on pokupio u Milanu veću

proviziju koju je jedna fabrika instrumenata dugovala njegovoj firmi „Micron“ u Beogradu. Čist veš i meki madraci bili su otkrovenje i podsećanje na to kako je lepo živeti normalno.

Kad je autobus stigao u Apriku tu su nas već čekali Bauerovi. Najzanimljivije je bilo to da me je Mia teško prepoznala jer su mi u Feramontiju pozajmili tamni zimski kaput veći za dva broja, pa još sa šeširrom – jednostavno nije u prvom trenutku shvatila da sam to ja.

Aprika je idilično mesto u planinama, koje je imalo jednu glavnu ulicu, a sa njene obe strane lepe seljačke kuće. Morali smo se prijavljivati svakog dana policiji, ali smo živeli prijateljski sa stanovništvom koje nam je pomagalo u svemu sem za hleb koji je bio ograničen na 250 grama po osobi na dan. Putera je bilo u izobilju, a takođe i mesa. Dani su nam prolazili u lepim šetnjama i izletima sa drugom mladeži koja se nalazila u internaciji u Apriki.

Na kubansku vizu nismo više ni mislili jer je Kuba bila u formalnom ratu sa Silama osovine. Međutim, jednog dana su pozvali Miinog oca i mene u Kvesturu u Sondrio: naša već gotovo godinu dana stara molba za emigraciju bila je napokon rešena bez obzira na to što je Kuba u međuvremenu postala neprijateljska država. U Kvesturi smo dobili dozvolu da odemo u Rim da bismo organizovali odlazak u emigraciju. Odlučili smo da najpre odemo Miin tata i ja, a da naknadno dođu Mia sa mamom i svi Tišlerovi.

Problem je bio u tome kako dobiti potrebna dokumenta i vize da bismo mogli nastaviti putovanje jer sa kubanskom vizom očevidno to nije bilo moguće. Doznali smo za jednu katoličku organizaciju koja je već pomogla nekim našim poznicima da se dokopaju Španije. To je bio nemački kaluđerski red „San Rafaele“ čije se sedište donedavno nalazilo u Hamburgu. Njihov glavni cilj još od 19. veka bio je da pomažu nemačkim emigrantima u iseljavanju u Ameriku bez obzira na verski, politički ili ekonomski status. Kad je Hitler došao na vlast pomagali su nemačkim Jevrejima da se dočepaju prekomorske slobode. Kad više nije bilo nikoga da mu se pomogne u Hamburgu preselili su se u Rim (Via dei Pettinari) i započeli pružati pomoć izbeglicama, opet bez obzira na veru, državljanstvo ili političko ubeđenje. Glavni predstavnik tog reda bio je pater Veber, a njegov najbliži saradnik jedan mlad, stasiti lep momak – pater Melher.

Mehanizam za nabavku emigrantskih dokumenata je bio komplikovan i opasan: pater Melher bi pod svojom mantijom preneo u Zagreb 15 do 20 pasoša, uglavnom jugoslovenskih Jevreja. Neosporno se izlagao životnoj opasnosti, jer da su ga ustaše otkrile, ne bi mu pomogle ni popovska odeća ni pripadnost nemačkoj naciji da ga ne skrate za glavu.

U Zagrebu je živeo jedan stari službenik nekadašnjeg počasnog urugvajskog konzula Adike Vajsmána kod koga su ostali svi pečati za vize. Pošto bi te vize bile unesene u pasoše Kraljevine Jugoslavije, pater Melher bi se vratio u Rim, da bi sledeće nedelje ponovo krenuo u istu avanturu.

Pater Veber je potom sa tako utisnutim vizama lako postizao kod Crvenog krsta da se važnost tih pasoša produži i da se dobije španska tranzitna viza. Bilo je svima jasno da urugvajske vize nisu bile važeće, ali pošto je bila reč o intervenciji jedne vaticanske organizacije, odnosno tog kaluđerskog reda, španske vlasti su nam bez teškoća omogućile da se otisnemo do Španije.

Još jedna sitna pojedinost italijanske humanosti, ili možda administrativne nemarnosti. Naime, bilo koji emigrant sa prekomorskom vizom mogao je tada da od Banco d'Italia kupi hiljadu dolara po zvaničnom kursu od 17 lira za dolar u vreme kad je dolar na crnoj berzi prodavan za 70 i 80 lira. Na žalost, niko u našoj grupi sem Riharda Tišlera nije ni izdaleka imao dovoljno lira da iskoristi tu priliku.

Tople dane u Rimu iskoristili smo da razgledamo najčuvenije crkve i druge znamenitosti. Često smo šetali po parkovima, a jednom smo otišli na morsku plažu u Ostiji na tirenskoj obali. Sećam se da smo Mia i ja jednom čak iznajmili bicikl tandem i vozicali se ulicama „većitog grada“.

Krajem jula 1942. uspeli smo da dobijemo rezervaciju za let hidroavionom iz Ostije u Barselonu. Letenje u ono doba nije još spadalo u svakodnevno iskustvo, a posebno se toga plašila Miina mama. Pričalo se da tim vazdušnim prostorom između Italije i Španije dominiraju engleski avioni koji su lako obarali neprijateljske avione. Letelo se sa zastavljanjem u Algeru na Sardiniji i Polensu na Majorki. Pri uzletanju iz Algera, kabina aviona se odjednom napunila dimom, pa je avion morao da se vrati, a mi smo već pomislili da nam je došao kraj. Zavladao je prilična panika, ali smo ipak i tako uzbuđeni stigli do Barselone.

Naći se odjednom u zemlji van područja rata, gde su ulice noću osvetljene za razliku od obaveznog zamračenja, gde je u izlozima bilo dosta namirnica, pogotovo divnog voća, izazivalo je to euforiju uprkos neizvesnosti oko dalje prekomorske emigracije. Ja sam bio zadivljen kad sam po restoranima nailazio na nama poznata sefardska jela koja su imala isti oblik, isti ukus, isto ime što su ih naši izgnani preci nosili po svetu 450 godina: albondigas, kizadikas, pastelitos i druga. Ipak smo mi čudan narod!

U Barseloni smo uspeli da prodamo deo zlatnog nakita Miine mame. Bilo je tu lepih starinskih komada velike sentimentalne vrednosti, ali je sve išlo na vagu i procenjivano je samo po težini zlata. To je svakako pomoglo da se prebacimo u Madrid vozom preko Saragose; mislim da smo se klackali celog dana i stigli prljavi i crni od čađi iz lokomotive. Dočekala nas je Anica sa roditeljima, koji su nas odmah upozorili da je teško naći način za dalji put jer se bez krštenice nije mogla nabaviti neka druga južnoamerička viza. Oni su uspostavili vezu sa Jugoslovenskom vladom u Londonu i postojala je mogućnost da eventualno dobiju dozvolu da se prebace u Englesku preko Lisabona, što su kasnije i učinili. Mi smo se smestili u jedan skroman pansion „Mirentxu“ koji je vodio bračni par Vaska i gde su već boravile druge jugoslovenske izbeglice, među kojima i Edi Buli sa ženom Mirtom, kao i dr Benauu.

Krenuli smo svi u potragu za vizama. Jugoslovensko kraljevsko poslanstvo u Madridu vodio je poslanik Visacki čija je supruga bila Grkinja. Tamo smo se često sastajali sa drugim izbeglicama i delili iskustvo potrage za vizama. Miin otac Hugo je čvrsto odlučio da ne podlegnemo pritisku Argentine, Paragvaja i drugih zemalja, kao što su uradili neki poznanici, pa da im podnesemo lažne krštenice. Rekao je: „Ako smo se do sada spasli kao Jevreji nećemo valjda sada da klonemo.“ Međutim, bilo je govora da „tranzitne“ emigrante koji predugo ostaju u Španiji bez produženih viza, vlasti prebacuju u logor Miranda, tako da nije bila ugodna ta neizvesnost.

Bilo je i nezaboravnih doživljaja. Tako su Heči i Hugo pronašli jednog poznatog mađarskog Jevrejina iz Zagreba, po imenu Zala, koji se preselio u Španiju nekoliko godina pre rata i imao fabriku sardina na Kanarskim ostrvima. Bio je u dobrom materijalnom položaju i prijatelj sa generalom Frankom pošto je španski diktator bio nekad na vojnoj službi na Kanarskim ostrvima. Zala nas je jedne večeri sve pozvao u jedan dobar restoran poznat po ukusnoj pečenoj prasetini.

Naš onkl Fredo je u međuvremenu uspeo da u vezi sa latinoameričkim zemljama pronađe jedno praktično rešenje. Naime, Ekvador je izdavao imigracione vize uz naplatu od 200 dolara po osobi. I tako smo cela grupa (Miina porodica, ja i Tišlerovi) zahvaljujući Fredu uspeli da dobijemo ulaznu vizu na osnovu koje smo nabavili i tranzitne vize za Venecuelu i Kolumbiju, preko čije teritorije smo morali preći da bismo stigli do Ekvadora.

U to doba su iz Španije u Južnu Ameriku plovila samo dva velika broda: „Kabo de Buena Esperanca“ i „Kabo de Hornos“. Cena karte za put bila je gotovo nezamisliva za naše prilike. Srećom, Miina mama je

ponela još jednu astragansku bundu. Našao se i kupac, jedan bosanski Jevrejin po imenu Perec, koji se u Madridu bavio uvozom kafe i imao zgodnu prijateljicu za koju je poželeo to krzno. Brzo se odlučio, a mi se obradovali što ćemo uspjeti da otplovimo. Međutim, nastala je poteškoća jer se desilo da mu je upravo stigao tovar kafe, a on nije u tom trenutku imao dovoljno gotovine da plati bundu. Tada je tata Hugo krenuo da po Madridu traži kupca za kafu i nekako se „sklopila“ finansijska konstrukcija.

Mia i ja smo dotle išli u Britiš kaunsil na časove engleskog jezika, šetali po velikom parku Retir i sistematski razgledali muzej Prado. Pokatkad smo sedeli sa roditeljima u čuvenim kafanama na širokim madridskim avenidama u kojima su glavna poslastica bili rakovi (gambas) koje smo prstima ljuštili uz pivo. Bilo je mnogo slepaca na ulicama koji su prodavali lozove. Kada bi našli žrtvu, u kafani su čistači cipela ustanovljavali da se đon odlepio i odmah nameštali nove đonove. Usled oskudice benzina, taksisti su uglavnom imali pogon na ćumur sa čudnim kotlovima pozadi na automobilu, ali se vozilo ipak kretalo. Navodim jedan vic iz tog doba. Putnik pita taksistu: „Zar ne možete da idete brže?“ Ovaj mu odgovara: „Jasno da mogu, ali šta da radim sa autom!“

Radi rasonode smo ponekad išli u čuveni cirkus „Pasadonga“ (ili tome slično) sa odličnim programom. Bilo je čudno što su Španci na noćne priredbe nosili i veoma malu decu, bebe, koja su stalno drečala.

Nedeljom u podne smo išli na koncerte. Na jednom takvom koncertu nam je diskretno prišao naš engleski nastavnik iz Britiš kaunsila da nam kaže poslednje vesti: Saveznici su se toga jutra iskrcali u Severnoj Africi. Nismo znali da li da se veselimo, ili da nas obuzme panika. Najlogičnije bi bilo da Franko dozvoli Nemcima da se prebace u Afriku, ali bi oni tako okupirali Španiju, a i inače je u Madridu bilo mnogo Nemaca. U prizemlju našeg pansiona nalazila se čuvena pivnica „Gambrius“ u kojoj su nemački vojnici i oficiri svake večeri pevali švapske pesme, a to je za nas bio pravi šok. Međutim, istorija će odati priznanje Franku što nikad nije podlegao nemačkoj pretnji okupacijom zbog Severne Afrike.

Pre ukrcavanja je trebalo nabaviti i britanski „Navi Cert“ od njihovog konzulata u Vigu, odakle su polazili brodovi, jer bez tog sertifikata se niko nije mogao ukrcati. To je u stvari bila provera engleske tajne službe zbog mogućnosti da se ubace simpatizeri Osovine. Znali smo za nekoliko slučajeva kad su putnici morali ostatu u Španiji jer nisu dobili taj sertifikat. Bilo je predviđeno da se ukrcamo u Kadizu početkom decembra 1942. za Puerto Kabejo, luku u Venecueli. Miin tata je međutim

imao sef u jednoj banci u Ženevi u kome je još pre rata ostavio deo Hečikinog nakita, a jedan zagrebački prijatelj, Viktor Selinger, koji je od početka rata boravio u Ženevi imao je ovlašćenje za taj sef. Pošto smo bili na pragu da napustimo Evropu zamolili su da po kuriru pošalje taj nakit u Kadiz. Približavao se polazak našeg broda „Cabo de Hornos“, a kurir nikako nije stizao, pa je nastala velika nervoza. Miin tata i ja smo šetali ispred železničke stanice noću uoči ukrcavanja, a od kurira ni traga! Tek sutradan, u poslednjem trenutku, kad smo već izgubili nadu i pomislili da Selinger možda uopšte nema nameru da preda nakit, pojavio se kurir sa svojim paketom. Bili smo presrećni.

Ne sećam se pojedinosti o prekomorskom putu koji je trajao gotovo dve nedelje do Trinidada, prve luke na drugoj strani Atlantika. Na Trinidadu su engleske vlasti ponovo kontrolisale sve prekomorske brodove na kojima je policija ispitivala svakog putnika i pregledavala dokumente da bi eliminisala sumnjiva lica. Znamo za dvojicu putnika koje su skinuli sa broda, a jedan od njih je bio francuska ličnost za koju su Englezi sumnjali da je pristalica Višija. Našem poznaniku Branku Becku su oduzeli kolekciju maraka (ali su mu ih posle nekoliko meseci vratili u Karakasu) pošto su sumnjali da to predstavlja dovoljnu vrednost za nagradu prikrivenim nemačkim špijunima na američkom tlu.

Posle tri dana koja smo proveli na brodu, jer niko nije smeo da se iskrca u Port Spejnu, zaplovili smo prema Venecueli. Sa palube smo posmatrali plavo Karipsko more i u nekoliko mahova ugledali ogromne ajkule.

Jednog jutra smo se probudili već ukotvljeni; duž cele obale su bile visoke palme, naš prvi pogled na tropski pejzaž. Bilo je to 22. decembra 1942, kad smo napokon stupili na tlo Amerike i shvatili da smo se spasili. Prošlo je od tada mnogo godina. Venecuelanci nam nisu pravili nikakve teškoće da ostanemo, mada smo imali samo tranzitne vize za tu zemlju. Bilo je to vreme bitke kod Staljingrada, kad je ceo svet napokon shvatio da Nemci gube rat. Nismo imali sredstava da odmah produžimo u Ekvador, a uz to smo smatrali da je bolje ostati na atlantskoj obali odakle je jednostavnije vratiti se „kući“ u Jugoslaviju posle savezničke pobeđe. Iako smo u početku osećali nostalgiju za starom domovinom, Miin tata je pametno rekao, „Ko se jednom otisne sa Balkana ne treba da se vrati.“

Tek posle rata doznali smo za stravična ubistva Jevreja po nemačkim logorima. Saznao sam da sam izgubio i roditelje i mnoge članove iz uže i dalje rodbine.

U Karakas su nas prebacili autobusima u kojima smo putovali cele noći. U ranu zoru smo ugledali grad u zemlji koju smo znali jedino po

poštanskim markama. Nismo ni pomislili da ćemo u tom zaspalom gradu, koji je u to vreme imao jedva 250 hiljada stanovnika, provesti ceo život. Sada Karakas ima više od pet miliona stanovnika, ali je kao manji bio mnogo lepši.

Još se nismo bili pošteno ni smestili kad smo se Mia i ja venčali 17. februara 1943. godine. Najpre smo sklopili građanski brak u opštini, a svedoci su nam bili Oskar Bek iz Zagreba i Rihard Tišler. Na tatino insistiranje venčali smo se i u sefardskoj sinagogi El Konde i time smo srećno zapečatili našu romantičnu priču koja nam, hvala Bogu, još uvek daje toplinu i blagodet ljubavi i sloge.

Mia i Mile Pinkas na ceremoniji Bat micva unuke Ane

Razume se da je bilo i peripetija oko početka novog života. Ekonomsku neizvesnost smo brzo prebrodili: Miini roditelji su otvorili poslastičarnicu, a Mia je počela da radi kao sekretarica pošto je na brzinu završila kurs engleske stenografije. Ja sa studijama prava nisam mogao ništa drugo nego da se prihvatim šegrtovanja sa Rihardom Tišlerom

koji je kao veliki ekspert u mikromehanici otvorio radionicu sa francuskim ortakom. Radio sam sa mnogo volje pošto sam uvek voleo da nešto ručno poslujem, bio sam spretan i ubrzo savladao sve oko popravki foto aparata, mikroskopa, teodolita i drugih optičkih instrumenata. Godinu dana kasnije, Tišlerovi su dobili vizu za SAD i odselili se u Kaliforniju, a ja sam postao novi ortak Reneu Delmontu, ranijem Tišlerovom ortakom.

Kada se završio rat, Mia i ja smo 1946. otputovali da upoznamo SAD i vidimo da li bi nam se svidelo da se tamo nastanimo. Posetili smo porodicu u Pasadeni, u Čikagu i, razume se, Čika Fredu u Njujorku. Odlučili smo da „zasad“ ostanemo u Karakasu. Godine 1948. rodio nam se Migel, a čudnom slučajnošću, istog datuma kao i Migel, ali tri godine kasnije, 11. juna se rodio i drugi sin Danko. Iste godine smo sagradili skromnu kuću u planinama blizu Karakasa, na Junku, na visini od 1 550 metara odakle se vidi horizont Karipskog mora.

Delmont i ja smo se sporazumno razišli i odvojili poslove 1947. godine kad sam osnovao firmu „Micron“ po imenu preduzeća koje je Rihard imao u Beogradu. Najpre nam je ponuđeno zastupstvo foto papira Gevaert iz Belgije, a onda sam pristupio i nizu drugih poslova oko uvoza foto aparata, topografskih instrumenata, crtačkog pribora i sličnog materijala.

Kada bacimo pogled unatrag na rat, logore, opasnosti kojih nismo bili potpuno svesni, na emigraciju, ljudske žrtve, izgubljenu porodicu, početnu borbu za opstanak, uglavnom nam je jasno da smo imali ogromnu sreću da ne samo spasemo goli život nego i da ostvarimo jedan lep i kompletan životni put.